

Суруйда: Матвеева Матрена Германовна.
Искра оскуолатын
Алын сүһүөх учуутала.

Өс хоһооннорунан оҕо айар, толкуйдуур дьоһурун сайыннарыы.

Кээнэки кэмнэ биһиги дойдубутугар олох-дьаһах тутула уларыян, бу дьалхааннаах үйэбэ хайа да омук бэйэтин тылын, культуратын сайыннарар баҕата улаатан иһэр. Дойду уонна дьон-сэргэ олоһор тахсар уларыыылар, норуот олон ааспыт олоһун сыаналааһынна уонна кэлэр кэскилин түстээһингэ саналыы көрүүлэр үөскээһиннэрэ төрөөбүт тылы оскуолаба үөрэтиигэ саналыы сыһыаны эрэйэллэр. Билинни кэмнэ сахалыы тылы үөрэтии сүрүн сыалынан-соругунан сахалыы суруйуулар бастын холобурдарынан үөрэнээччилэри кэрэ эйгэтигэр киллэрии, ийэ тыл уус-уран күүһүн, кэрэтин өйдүүргэ үөрэтии, аахпыт бэйэ сайдытыгар туһаныы, тыл илбиһин, хомуһунун оҕо кыра сааһыттан иһэри буолар. Төрөөбүт тылынан айыллар айымныы үгэстэрин, кистэлэннэрин уонна ньымаларын билсэн, олоһор холобурдарыгар эрчиллэн оҕо бэйэтин кыаһынан айар үлэбэ кыттыһахтаах, дьоһурун сайыннарыахтаах.

Бу санааларынан салайтара толкуйдуур, айар дьоһурудаах киһи иитиллэн тахсаарай диэн 3-4 кылаастарга норуот тылынан уус-уран айымныыга- диэн темаба өс хоһооно жанрга үөрэнээччилэри айарга эрчийэн, боруобаланарга кыабы биэрэн, онно табыгастаах түгэни үөскэтэн, онуоха сөптөөх үөрүүбэ, сатабылы иһэрэн, оһолор толкуйдуур айар дьоһурударын сайыннарабын. Саха тылын программатыгар өйтөн айан суруйууга үөрэтии диэн анал чаас көрүллүбэт, онон оҕо ааһыллар айымныыны, тулалыы эйгэни диринник ырытарыгар учууталтан айымныылаах сыһыан ирдэнэр. Үгэс үөрэнээччи өйтөн суруйууну ыарыбаатар буолан, халыыпка кирибит бэлэм өйдөбүллэри уопсай тылынан суруйарынан мунурданар. Онон алын кылаас учууталларын сүрүн сорукарыттан биридэстэринэн оҕо аахпыт айымныытын, олоһо сыһыанын диринник ырытан, бэйэтин санаатын чопчу сааһылаан хомоһойдук тиэрдиигэ үөрэтии буолар.

Өйтөн айан суруйуу суругунан үлэ саамай уустук уонна мындыр көрүнэ.. буолар. Ситимнээх саганы сайыннарыы диэн оҕо кэпсиир уонна суруйар үөрүүэххэ үөрэниитэ буолар. Ситимнээх санаба үөрэтии сүрүн көрүннэринэн тылынан кэпсээһин, аахпыттан уонна өйтөн суруйуу буолар. Балартан өйтөн суруйуу үөрэтэр-иитэр суолтата олус улахан. Өйтөн суруйуу туохха барытыгар болһомтолоох буоларга, тулалыы эйгэни кэтииргэ, истибити, аахпыт толкуйдаан, ис хоһоонун илдьиритэн сыаналыырга үөрэтэр. Өйтөн суруйуу-айар үлэ. Оҕо кыра эрдэбиттэн айар толкуй дьоһуругар ыларыахтаах. Кыра оҕо эрдэктэн тыл бааһын сайыннарабааха, өйтөн айан суруйуу сыппах, тыла-өһө сымсах буолуо, биир тэн халыыптаах этиилэр баһыйахтара. Кыра кылаас үөрэнээччитигэр өйтөн суруйууга айылһаны, тулалыы эйгэни кэтээн көруу айар үлэ тирэбинэн буолар. Өс хоһоонноругар сөптөөх усулуобуйа, үлэ тэрилиннэбинэ, оҕо бэйэ тугу билбитин-көрбүтүн кэпсииргэ, санаабыт санаатын, ийиитин тиэрдэргэ дьулуыу. Бу тугэни мүччү туппакка, айан өйтөн суруйууга уһууоохха наада. Өйтөн суруйуу тылыгар-өһүгэр, ис хоһоонугар, тема кэринин арыыыга сүрүн болһомто уурулар. Кыра кылаастан сабалаан үөрэнээччилэр хайдах быһыылаахтык өйтөн суруйуохтаахтарын туһунан аналлаах үлэ ытыллар. Манна ойуулааһын, сэхэргээһин, тойонноһун көрүннэрэ алын сүһүөх кылаас үөрэнээччитин өйтөн суруйуугар, бу көрүннэр булкуһа туттуллаллар. Бу сөп. Кыра кылаас оһотугар биир көрүнү тутуһан суруйтарыы, ирдэһин кыаллыбат.

Сүрүн чааһа.

Өс хоһооноро – фольклор жанрын биир саамай былыргы уонна саамай кылгас көрүнгэ. Норуот тылынан айымньытын биир баай көрүнгэ буолар. Бу өйдөбүл икки тылтан турар: өс уонна хоһоон. «Өс»- диэн түүрк омуртар “сөс, сүз”- диэн тыллара инники дорҕооно түһэн биһиэхэ билингэ диэри тийэн кэлбит. Саха билингэ тылыгар үксүгэр атын тыллары кытта пааралаһар сомоҕо тыллар: тыл-өс, өс киирбэх. “Өс”- диэн тыл итини таһынан үгэс, абыычай диэн суолтатыгар туттуллар. Холобур: «бу дойду дьонун өһө манньк» диэн этиллэр. Сахалар: «Өс хоһооно – өбүгэ номоҕо», - дииллэр. Ол аата өс хоһооно бэрт былыргыттан утумнаан үөскээбитин уһугулаан бэлиэтииллэр.

Өс хоһооно – киһи олоҕун аргыһа. Өс хоһооно кырдьыгы-сымыйаны, учугэйи-куһаҕаны тойонноон биэрэр. Кылгас ох тылынан бигэргэтэр, ону таһынан кэпсэтиигэ да, сурукка да киэргэл буолар. Өс хоһооно диэн норуот үйэлэргэ муспут муудараһа, дьон сэргэ быһыытын, майгытын, олоҕун-дьаһаҕын, өйүн-санаатын туһунан кылгас этиилэрэ, норуот бэйэтэ айбыт философията, уратылаах педагогиката. Бу бэргэн, уус-уран тыллаах этиилэр, норуотунан айыллыбыт, олоҕунан бэрэбиэркэлэммит буоланнар, туоратык иһиллибэттэр, хата киһи өйүгэр хатанымтыалар, судургу уонна туһааннаах киһиэхэ тийимтиэлэр. Өс хоһоонноругар үөрэтэр, иитэр, такайар өртө баһыйар үгүс. Ону биһиги бэрт судургутук «норуот сэрэтэр», «норуот сүбэлиир», «норуот сэмэлиир» диэн үс бөлөххө арааран өйдүүбүт.

Куһаҕан быһыыттан, алҕас туттууттан сэрэтэллэр: «Атаҕастыбын диэн атаххыттан ылараайаххын», «Киһиргийбин диэн кирсин быстаарай», «Куоппут ситилибэт», о.д.а.

Сүбэлиир өс хоһооноро да дэлэйдэр: «Аҕыйах тыл минньигэс, элбэх тыл сымсах», «Айан аргыһы таптыыр», «Аччыгы аһат, тонмуту ириэр», «Дьонноох киһи тутайбат», «Үчүгэй майгын - көтөр кынатын», о.д.а.

Норуот бэйэтин өһүн хоһоонугар сэмэлиирэ үгүстүк иһиллэр: «Күөххэ көппүт, бэлэмнэ бэрт», «Саһыл курдук ньыланнас, ыт курдук ырдырҕас», «Сиик хоту сигилилээх, салгын хоту санаалаах», «Харыйаны таннары соспут курдук», о.д.а. Манньк этиилэр куһаҕан кэмэлдьилээххэ сытытык тийээннэр, устунан даҕайаллар, хаһан да умнуллубат курдук кэһэлтэнэн буолаллар. Өс хоһоонорун сүрүн уратытынан кини туспа айымньы быһыытынан сылдыбакка, норуот кэпсэтиитигэр, сурукка, уус-уран айымньыга киллэриллэн туттуллара буолар. Дьон былыр-былыргыттан айбыт муудараһын быһыытынан өс хоһоонун туттан, эппит санааны бигэргэтиллэр, үтүнү-үчүгэйи хайҕанар, түктэрини сэмэлэнэр. Өс хоһоонунан олох араас көстүүлэригэр, дьон туттар майгыларыгар сыана бэриллэр.

Алын кылаас учууталлара өс хоһоонорун бэйэлэрин үлэлэригэр элбэхтик туһаналлар, өс хоһоонорун көмөтүнэн оҕону үтүөҕэ, сирдээх буоларга, үлэни таптыырга иитэллэр. Ааҕы уруогар өс хоһоонорун үөрэтии көрүнгүнүн билэр буоллаһтарына, оҕо түргэнник ылыныа, тылын саппааһа элбиэ.

Саха өс хоһооно баайынан, диригинэн киһини барытын сөхтөрөр. Мин оҕолорбор бу баай кылааттан кыаҕым – дьобурум төһө тийэринэн тугу эмэ тириэрдэ, инэрэ сатыбын. Сахалар тыһыынччанан ахсааннаах өс хоһоонорун айбыттар. Мин өс хоһоонорун манньк темаларга наардаан үөрэтэбин.

1. Үөрэх билии туһунан.

Холобур: Былыргы киһи ынаҕынан баай, аныгы киһи үөрэбинэн баай.

Үөрэнии син биир сүүрүгү утары эрдинэр кэриэтэ.

Үөрэх баар-бараммат баай.

2. Төрөөбүт дойду туһунан.

Холобур: Аан дойду ахтылҕаннаах, бар дьон сыанабыллаах.

Биһикпин ыһаабыт сирим. Күн сирэ күндү.

3. Үлэ – сырыы туһунан.

Холобур: Үлэ – чигэс, хайжаал, албан аат дьяалата. Сайын утуйбут киһи ытыыр. Или хамнаатагына, аймах хамныыр.

4. Тыл – өс туһунан.

Холобур: Киһи тыла-уот. Быһах сытыгыта, тыл чобуота ордук. Куһаҕан тылтан бэл от – мас хагдарыйар.

5. Олоххо – дьяаһахха сыһыаннаах.

Холобур: Олох олоруу ыраас хонууну туорааһын буолбатах. Мөккүөргэ кырдык көстөр. Туох ханнык үһүстээх.

6. Баай, кылаассабай охсуһуу туһунан.

Холобур: Кутургуйа талбытынан тахсар, тойон таптаабытынан дьяһайар. Ытыһыгар ыйаахтаах, сутуругар сокуоннаах. Ыт харбат, баай саппат.

7. Сүбэлиир-амалыыр суолталаах.

Холобур: Кырдыаҕастан алгыһын, эдэртэн эйэтин ыл. Сүгэ кыайбатын сүбэ кыайар. Сордон айаҕар тарбаххын угума.

8. Доҕордоһуу туһунан.

Холобур: Биир силистээх, биир тыыннаах дьон, Бэйэн хайдаххын да доҕорун оннук. Уостубат үрэх кураанна, үчүгэй доҕор алдырхайга биллэр.

9. Үтүө- быһыы, майгы – сигили туһунан

Холобур: Кыра тыал хоппот киһитэ. Үтүө тыл хараҕа үс. Уол оҕо биир күн ат уорҕатыгар.

10. Түктэри быһыы майгы туһунан

Холобур: Халлаан сулуһун аахпыкка дылы. Сэттэ ыалы биир сүгэлээбит диэбиккэ дылы. Улаатан баран улар буолбут.

11. Куһаҕан быһыы, кэмэлды туһунан.

Холобур: Куһаҕан киһи кулгааҕын төрдүгэр. Тэннээбэр киридэбинэ тэллэх ыта буолар. Биэрэрин бэскэ ыйаабыт, уунарын умнан кэбиспит. Харамар хаары уоппут.

Ханнык баҕарар омук ыччатын, дьонун иитэригэр эгэлгэ өс хоһооннорун туһанар. Сахалар үйэ саас тухары чочуйан уос номоҕо оностубут ох- тыллара төрөппүккэ уонна ыччакка сүбэлэринэн эбэтэр сытыы-кылыс сэмэлээһинэн, арыт модьуйуунан буолаллар. Кинилэр олоҕу, өйү- санааны, сиэри-майгыны араас өтгүлэриттэн бэрт мындырдык, бэрт хотуулаахтык чобуо тыл күүһүнэн бүүрү- хаайа тутан чөмчөтөн көрдөрөр уратылардаахтар. Ол иһин өс хоһоонноро ырытан-ырыналаан истэх аайы, нарыннык чочуллубут күндү таастыы, эгэлгэ өйдөбүллэнэн иһэллэр. Ону тоҕоостоох түбэлтэҕэ үөрэтэрдии эбэтэр электирдии, сэмэлирдии, эбэтэр модьуйардыы этэн кэбистэххитинэ, оҕо өйүгэр үйэ саас тухары хатанан хаалаллар уонна олоҕун устатыгар сырдыкка, кэрэҕэ үөрэтэр – иитэр суолдьут сулус буолаллар.

Өс хоһоонун кыра кылаас оҕолоругар билиһиннэри, кини дириг суолтатын өйдөтүү- уустук соруку. Күннээҕи олоххо тоҕоостоох кэмигэр этиллибит өс хоһооно эрэ оҕо түргэнник тийэр.

Билигин олох сиэринэн сайыннаран үөрэтиигэ сүрүн болҕомто оҕону толкуйдатарга, түмүктэри оноро, быраабылалары бэйэтэ таһаара үөрэнэригэр, олох араас көстүүлэрин, күннээҕи олох-дьяах сонуннарынан бэйэтэ өйдүүрүн – саныырын туһунан хас урук ахсын быһаччы сэрэгэнэ, санааны этэ, суруйа үөрэнэригэр ууруллара эрэйиллэр.

Оҕо толкуйдуур уонна айар дьобурун сайыннарыыга өс хоһооннорун эгэлгэ дьярыктаныларга туһаныахха сөп. Ол дьярыктары мин маннык хайысхаларынан наардаан бытабын:

- Өс хоһоонугар ситуациялары толкуйдаан кэпсээн айан суруйуу.
- Өс хоһоонугар ситуациялары толкуйдаан остуоруйа айан суруйуу.
- Өс хоһоонугар ситуациялары толкуйдаан инсценировка, кыракый сценка айан көрдөрүү.
- Өс хоһоонугар ребустары айан таайыы.
- Өс хоһоонугар араас толкуйдатар эрчиллиилэри, оонньуулары тэрийэн ытыты.

Биирдэ эмэ дьарыктаан, ситимнээхтик, киһи кутун-сүрүн долгутар гына сангарары, суруксут буолары ситиспэппит биллэр. Онон уруоктан уруокка, сылтан сылга утумнаах дьарык, ирдэбил эрэйиллэр.

Өс хоһоонноругар дьарыктары, эрчиллиилэри мин тирэх схема көмөтүнэн ытабын.

Тирэх схема.

Дьарыктар	Ньымалара	Кэтээн көрүү
1.Өс хоһоонугар ситуациялары толкуйдаан кэпсээн уонна остуоруйа айан суруйуу.	<p>Коллективной үлэ. (Тылынан)</p> <p>1.Өс хоһоонун суолтатын өйдөтүү.</p> <p>-сэхэргэһии</p> <p>-тыл ис хоһоонун ырытыгы</p> <p>-санааны этии</p> <p>2. Ситуация толкудаан өйтөн кэпсээн айан оноруу.</p> <p>-сангары</p> <p>-тылы байытыгы</p> <p>-этиилэри ситимнээн кэпсииргэ үөрэнии.</p> <p>3.Суругунан санганы сайыннарыы.</p> <p>-кылаас бүтүүн биир кэпсээни эбэтэр остуоруйаны суруйар.</p> <p>Биирдиилээн үлэ.</p> <p>1.Үөрэнээччи тус бэйэтэ өйтөн ситуация айан суруйар.</p> <p>2.Өс хоһоонун хос быһааран,ойуулаан дьобус кинигэ онорор.</p> <p>Чингэтэр үлэ.</p>	<p>-Баай, кылаассабай охсуһуу туһунан өс хоһооннорун оҕолор өйдөөбөттөр,мөккүһэллэр, бэйэлэрин санааларын этэллэр.</p> <p>Сүрэхтээх өйдөөх киһи байар дииллэр.</p> <p>Өскөтө оҕо ыарырҕатан олорон хааллабына коллектив көмөлөһөн оҕо санаатын, үлэлиир активноһун көтөҕөн биэрэр.</p> <p>-Өс хоһоонунан биирдиилээн оҕо кыабын учуоттаан көгүллүк талар кыабы биэрэбин.Оччоҕо өйтөн айан суруйуу оҕолор саамай таптыыр дьарыктара буолар</p>

Бу тирэх схема көмөтүнэн оҕо өс хоһоонун идеятын, ис хоһоонун, ол эбэтэр иитэр-үөрэтэр сыалын-соругун ордук диринник өйдүүр, ылынар.Суолтатын үчүгэйдик өйдөөбүт өһүн хоһоонун оҕо хаһан да умнубат, сыыйа кэпсэтэр тылыгар туттар буолар.

Төрдүс кылаас үөрэнээччилэрэ «Икки куобаҕы экирэтимэ, хайатын да ситиэн суоҕа” – диэн өс хоһоонугар ситуация онорон кыра кэпсээн айбыттара.

Холобур: Ваня иккис кылааска үөрэнэр.Кини үөрэҕэр орто, сытыы, сороҕор мэниктиирин сөбүлүүр .Нэдиэлэҕэ иккитэ тустуу кружогар сылдьар.Тренер

Ваняны тустуу приемнарын билэрин уонна ону тустарыгар үчүгэйдик туттарын хайгыыр. Быйыл куоракка буолар, тустуу түһүлгэтигэр ылыах буолбута. Үөрэх иккис анарыттан эмиэ сылдьар, бииргэ үөрэнэр доҕотторугар “Мин тустуук уонна боксер уолбун” – диэн киһиргиир идэлэммит. Боксаҕа күрэхтэһэ барабын диирэ.

Саас буолла. Куоракка буолар тустуу түһүлгэтигэр бараары оҕолор мустубуттар. Арай Ваня уолбут суох. Кыра Миша тренертэн ыйытар – Тоҕо Ваня суоҕуй?

Бу үлэ кэнниттэн оҕолор бэйэлэрэ түмүк онороллор. Бу өс хоһооно сүбэлиир-амалыыр суолталаах, олоххо буолар түктэри быһыыны-майгыны көннөрөргө сүбэлиир. Кэтээн көрүү түмүгүнэн кружокка сылдьыы бэрээдэгэ сааһыланан, оҕолор бэйэлэригэр сөптөөх, наадалаах кружоктарыгар сылдьар буолбуттара.

Төрөөбүт сана уруогар Н. Габышев “Бүөккэ киһиргэс дуо?” диэн кэпсээнин ааҕан баран, чингэтэр сыалтан “Кураанаҕа куустарбат, халтайы харбаппыт.” – диэн өс хоһоонугар остуоруйанан түмүктээбиттэрэ.

Холобур: Былыр-былыр бэрт өрдөөбүтэ олоҕу эбитэ үһү тулааһа кыыс. Кыыс кэрэ дьүһүнэ, холку-сэмэй бэйэтэ, үлэһит бүгүрү майгыта дьонно-сэргэбэ биллэрэ.

Биирдэ кыыс халыҥ тыаҕа отонну барбыт. Хойуу, бөдөн отону батыһан олус ыраатан хаалбыт.

Арай, көрбүтэ иннигэр булчут уол турар эбит. Кыыс уолтан төннөр суолу ыйышпыт. Уолбут кэпсээн-ипсээн киһини сэргэхситэр киһи эбит.

Быһалыы тийэр суолу билэр-көрөр курдук, ыйан-кэрдэн биэрбит. Кыыс олус үөрэн, быһалыы суолу батыспыт. Олус өр хааман, сылайан сэниэтэ эстибит. Өйдөөн истибитэ, кэпсэтэр сана иһиллэр. Кыыс көрбүтэ ыаҕыйаларын толорбут отонньуттар сылдьаллара. Кэпсэтэн билбитэ, булчут уол ыйбыт быһалыы суолунан барабыт диэн халтайга хаампыт дьон эбит. “Кураанаҕы куустарбыт, халтайы харбаппыт” – диэн манньыгы этэн эрдэхтэрэ дэспиттэр.

Кыра кылаас оҕолоро остуоруйа айалларын олус сөбүлүүллэр. Онон дьиэ үлэтигэр талбыт өс хоһоонноругар кыра остуоруйа айан, дьобус кинигэ онгостоллоругар соруудах биэрэбин. Оҕо ордук суруйарыгар ыарырҕатар, онон төрөппүт көмөлөһөрүн көнүлүүбүн.

Өс хоһоонун мындыр ис номоҕун оҕолор сөпкө, диринник өйдүүлэрин туһугар өс хоһоонунан кыра кый сценка айан бэйэлэрин оонньоотобун.

Сорох оҕолор оонньоуулар, атыттар ханнык өс хоһоонугар туруоруллубутун таайаллар.

Сценка: “Куттас күлүгүттэн куттанар”.

Сайын. Сайылык таһа. Киэһэ. Түөрт, биэс эмдэй-сэмдэй уолаттар, кутаа таһыгар кэпсэтэ олоҕоллор.

1 уол.- Оҕолор, кутталлаах случайда кэпсэтиэбин эрэ.

2 уол.- Ээ, бу Ваня куттас, ким хайа иннинэ куотуо.

Ваня: Эс, доҕор тоҕо куотуохпунуй? Мин өссө кутталлааҕы истибитим. Бу аайыттан куотуом дуо

3 уол.- Бу сиргэ араас түбэлтэлэр буолбуттар үһү. Былыр манна эһэ биир киһини быһаҕыйыгар диэри быһа ыстаан ылбыт үһү.

4 уол.- Оо, иэдээн!

1 уол.- Манна суол абааһыта дьону дьиибэлиир,- дииллэр.

Оннооҕор аттаах киһини эскирэппит, диэн кэпсииллэр.

3 уол.- Тугун сүрэй!

2 уол.- Биирдэ мин эһэм массынанан айаннаан испит.Арай наһаа куһаған сыт кэлбит.Ойоһуһун көрбүтэ... (Ваня диэки көрөр) эмээхсин оһорор үһү. Ваня ойон туран куотан хаалар.

2 уол.- Мин эһпитим дии, кини куттас - диэн.

1 уол.- Быһыр биир киһи муна сылдьан, өтөххө тийһэн кэлбит.

Иһигэр киирбитэ,хостоох эбит.Хос иһигэр киирбитэ омуһахтаах эбит, омуһағы көрбүтэ... (Эмискэ тыас сырдыргыыр). Уолаттар бары кутталларыттан сарылыы-сарылыы үрүө-тараа ыстаналлар.

Ваня киирэн кэлэр, олус үөрбүт.

Ваня: һэ-һэ-һэ-һэ, һа-һа-һа куттастар. Хата мин кинилэри куттаатым ээ!

Күлэ туран, албаска сарайбыт күлүгүн көрөн, уолуһа куттанан үһуутуу-үһуутуу куотар.

Сценка:” Саһа дорһоонноох, өс хоһооно киэргэллээх”

Өс хоһооннорунан кэпсэтэ-кэпсэтэ уолаттар киирэллэр.

Алеша: Бүгүн” икки куобағы экирэтэбин”- диэн урокпар хойутуу сыстым.

Коля: Дьэ, ол туох куобахтары экирэттин?

Алеша: Оскуоһабар бараары сырыттаһпына ийэм “Оһо атаһа – ыт атаһа”диэчилэр.Эбээһэр сылдьан сүүтүгү биэр диэтэ. Аны ааммын аһан таһсан истэхпинэ эдһийим “Кус быһһый, ат бөһө “бу суругу аара почтаһа уган аас диэтэ.

Коля: Дьэ, кырдык “Тыл эрдии, киһи –оночо”. Бэһэһэ мин туста сылдьан “Куобах кутуруга уолчааны” аа-дьуо быраһар инибин дии санаатым, онуоһа уолум “Сэнэбикииттэн сэттэһин ыл” үчүгэй аһайдык бэйэбин ылан бырахта.

Коля, Алеша: Чэ, буоллун. “Уол оһо саадаһын үстэ курданан киһи буолар”.

Манһык сценкалары оһолор хастыы да буолан, айан учуутал көмөтө суох оонһоон көрдөрөллөрүгэр эрдэттэн сорудах биэрэбин. Оһолор холкутук саһарар, туттар-хаһтар буолуулары биир күнүнэн ситиспэкиин.Онон оскуоһаһа, кылаас иһигэр ытыһлар меропрятиеларга, концердарга оһолор айбыт сценкалары оонһотон, көрдөрөн ырытан иһэбит.

Уроккотарбар өс хоһоонноругар араас толкуйдатар эрчиһиһлэри, ким төһө элбэх өс хоһоонун билэригэр араас куоталаһылары, оонһуулары тэрийэн ытытаһын.

1. “Өс хоһоонунан салһаа” – бу оонһууга учуутал өс хоһоонун саһаланыһтын эбэтэр бастаки анарын этэр – оһо ситэрэн биэрэр.

Холобур:

Үтүө киһи	биир тыһлаах
Норуот күүһэ	көмүөл күүһэ
Ойуурдаах куобах охтубат	дьонноох киһи быстыбат
Үүнэһи сиги	норуот кырдығы таптыыр
Көтөр өнүнэн	киһи өйүнэн.

2. “Биир хардыһы онор, өс хоһоонун эт.” Бу оонһууга, элбэхтэ хардыһлаан элбэх өс хоһоонун эһпит оһо кыайар.

3. “Өс хоһоонун саһыһлаа.”

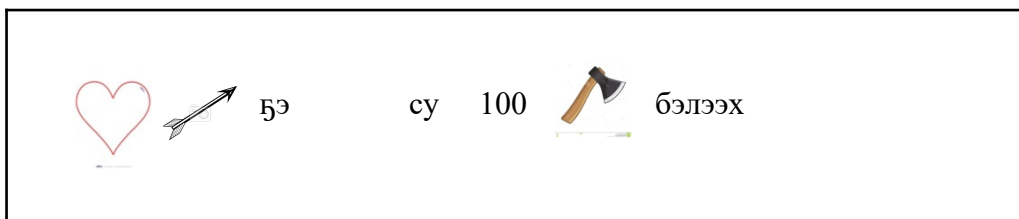
1.	Суох, киһи, суох, кэриэтэ, үөрэһэ, хараһа
2.	Дыһы, аһаан, ахтыбыкка, баран атаһын
3	Сатыыр, өйдөөх, сатыыр, акаары, үтүөнү, алдыархайы

4.Өс хоһоонугар көһпүт букваһы туруор.

1.	С . һ . л т . т . н . н , с . л г . с . т . н . н , к . һ . л . т . н . н
2.	.ст.б.кк.н .р.н.м., .й.ст.б.кк.н .р.н.
3.	К.һ.н. .л. к.рг.т.р
4.	..р.х б..р-б.р.мм.т б..й

5.”Мээчиги хап, өс хоһоонун эт” – бу оонньуу ким төһө элбэх өс хоһоонун билэригэр куоталаһы.

6. “Бэриллибит ойууга өс хоһоонун толкуйдаан суруй”. Уруһуй альбом илиинигэр, өгнөөх кыраасканан уруһуйданар. Бу уруһуйга кэпсээн айыахтарын эмиэ сөп.
7. Ребуска өс хоһоонун толкуйдаан таһаар.Өйтөн бэйэн ребуста онор

Бу оонньуулар уруогу сэргэхситэллэр, оҕолор интэриэстэрин, активностарын үрдэтэллэр.Оонньуу көмөтүнэн үөрэтии ордук көдьүүстээх, оҕолор сылайбаттар, уруок устатын тухары болжомтолоро мөлтөөбөт.

“Өс хоһооннорунан оҕо айар, толкуйдуур дьобурун сайыннарыы” – диэн теманы ылан, үлэлиэхпиттэн бэйэм бастакы санаам тосту уларыян, билинни оҕолор субу баар курдук санаан көрүүлэрэ (т.е. живое воображение) эбэтэр фантазиялара, предствлениелара олус киэнин, уратылардаабын бэйэм кэтээн көрөн сөхтүм уонна бу теманан оҕолорго араас интэриэһинэй үлэлэри ыттан өссө сайыннарыахха, иитиэххэ сөп эбит- диэн санаатым.

Бу үлэм түмүгүнэн Партизан орто оскуолатыгар ытыллыбыт саха тылын учууталларын семинарыгар “Муударай өс хоһооно” – диэн аһаҕас уруок-конкурс ыһпытым.Саха тылын учууталлара өс хоһоонун кыра кылаас оҕолоро элбэҕи билэллэрин сөҕөн, хайҕаан санааларын этэн, махтанан барбыттара.

Өс хоһооно норуот дирин муударанын, үйэтин тухары муспут опытын аҕыйах тылынан дьэнкэтик, кимиилээхтик, сөнүрдүүлээхтик тоҕо этэн, дьүһүннээн биэрэр, тылы сытыырхатар уонна минньитэр. Ол курдук, өс хоһооноро уус-уран тылынан этиллэр буоланнар, саха дьонун, оҕолору ырыаҕа-хоһоонно,сэһэннэ-сэппэннэ ыпсара сылдыаллар, уран тыл умсулҕаныгар угуйаллар, эстетической дуоһуйууну биэрэллэр. Норуот педагогикатын биир саамай дьонун иитэр күүһэ өс хоһоонугар түмүллүбүтэ саарбаҕа суох. Ону нуучча өһүн хоһооннорун энциклопедиятын айбыт, уһулуччулаах чинчийээччи В.И.Даль этиилэрэ да туоһулуулар: «Цвет народного ума», «Без пословицы не проживешь», «На пословицу нет ни суда, ни расправы», «Пословица – всем делам помощница». Ол да иһин өс хоһооно бары норуоттарга үрдүктүк сыаналанар. Өс хоһоонун итальянецтар – норуот оскуолатынан, испанецтар – дууһа докторынан, чехтэр – өбүгэлэр муударастарынан, чуваштар – кырдыаҕастар үөрэтиилэринэн, илинни норуоттар, ол иһигэр сахалар, тыл симэбинэн ааҕаллар.

Түмүгэ.

Бу үлэм сүрүн түмүктэринэн буолаллар:

- Өс хоһооннорун билии оҕолор толкуйдуур дьобурдарын сайынналар.
- Өс хоһооннорун айар үлэҕэ туттуу тылы байытар, уус уран онорор.
- Өс хоһооннорун кэпсэтэр санаҕа туттуу сананы сайынналар, киэргэтэр, санааны кылгастык, чуолкайдык этэргэ үөрэтэр.
- Өс хоһооннорун туттуу оҕону сизэрдээх быһыыга-майгыга иитэр, ону таба туттуу оҕо өйүгэр-санаатыгар тийимтиэ, сүрэбэр- быарыгар ордук инимтиэ.

Тирэх- схема көмөтүнэн кэтээн көрүү түмүктэрэ:

- Оџолор күннээџи олохторугар буолар түбэлтэлэргэ өс хоџоонун суолтатын өйдөөн туттар буоллулар.
Холобур Дьол хараџа суох.
- Уруктарбар туттар куоталаһы-оонньууларбар бары элбэх өс хоџоонун этээри, оџолор баџа өттүнэн библиотекаларга сылдьан, өс хоџоонун хомуурунньук кинигэлэрин уларсан ылан үөрэтэр, ааџар буоллулар.
- Өс хоџоонноругар ситуация айан өйтөн кэпсээн онороллоругар оџолор холкутук санааларын этэн, атын оџолор этиилэрин истэн, сороџор мөккүһэн, кэпсэтэн биир түмүккэ кэлэ буоллулар.
- Оџолор өйдөрүттэн айан сценка толороллорун, оонньууларын олус сөбүлүүллэр, хамсаналлара, сангараллара быдан уларыан артистичнай көрүгүнэннэ.Сценкаларын детсад оџолоругар, кырдыаџастар реабилитационнай дьизлэригэр тахсан концердаан көрдөрөллөр.Онтон өссө санаалара күүһүрэн интэриэстэрэ үрдээтэ.
- Өс хоџоонноругар карточкалары уруһуйдаан аџалан, оџолорго таайтаран оонньоотоллорун, ребустары онорон көрдөрөллөрүн, өс хоџоонноругар көшпүт буквалары туруоралларын олус сөбүлүүллэр, үөрэ-көтө ылыналлар.
- Өс хоџооннорун сангарар тылларыгар туттуулара оџолору мындыр толкуйдаах, киэн көрүүлээх, имигэс тыллаах буоларга үөрэтэр.
- Өс хоџооно иитэр-үөрэтэр суолтата улахана оџолор тутта-хапта, сангара-ингэрэ сылдьалларыгар улахан көмө буоллар.
- Учуутал биيري үрүт- үөһэ этэн, сэмэлээн, элбэхтик сангаран бардар эрэ, оџолор болџомтолоро ыһылларын учууталлар билэбит. Манна тоџоостоох кэмигэр учуутал өс хоџоонун этэрэ, туттара оџолорго быдан тийимтиэ, сүбэлиир-амалыыр суолтата күүстээџэ көһүннэ.
- Өс хоџоонноро норуот былыр-былыргыттан илдэ кэлбит олох-дьаһах, быһыы-майгы туһунан өйүн-санаатын түмүктээһиннэрэ ол эбэтэр норуот педагогиката. Бу бэйэтин туһугар омук туспа оскуолата, ыччаты иитэр-өйдөтөр идэтэ. Бу биһиги норуоппут айылџа, киһи, олох, быһыы-майгы туһунан санаата, философията, күүстээх-иччилээх тыллара буолар.

Кэлин кэмнэ үгүстүк оџолорбут төрөөбүт тылларын кыайан сангарбат, тылларын убаастаабат буоллулар диэн мунатыйабыт.Бу сыһа өйдөбүл буоларын олох бэйэтэ сыһыа-баайа дакаастыыр. Онон оџолорбутугар төрөөбүт тылга тапталы, убаастабылы ингэрэритигэр өс хоџоонунан үлэ табыгастаах-, саамай сөптөөх (т.е. оптимальный) сорук.

Туттуллубут литература

1. "Народное образование Якутии" №3 1995 г.
2. Стручкова И.И. "Саха Бэргэн тыла-өһө".Якутск 1997 г.
- 3.Саха фольклора. Якутск 1993 г.
4. Федотова Н.К., Герасимова И.М., Алексеева М.А., Федорова О.А., Матвеева У.С. Тыл эйгэтигэр. Күүкэй, 2005.
5. Федоров Г.Е. Быһаарыылаах өс хоџоонноро уонна тыл номохторо. Дьокуускай, 1992.
6. Чиряев К.С., Васильева Ф.А.Сахалар тылынан иитэр ньымалара. «Народное образование Якутии» 1992 №2.
7. Избекова Л.К. Саха тылыгар маннайгы кылаас үөрэнээччилэригэр көмө тэрил. Дьокуускай, 1999.
8. Илларионов В.В. Саха фольклора. Дьокуускай, 2000.
9. Кондакова У.Ф. Тыл оонньуулара. Дьокуускай, 1998.

